

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus L.
Fasciculus 8.

LOSS SÁNDOR – SZABÓ GÁBOR

A szokásjog értelme és a hagyomány értéke

(Komaság és reciprocitás négy őrségi faluban)

SZEGED
1996

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

JÓZSEF BALÁZS, ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, OTTÓ CZÚCZ,
JENŐ KALTENBACH, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, KÁROLY NAGY,
PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, ISTVÁN SZENTPÉTERI,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI, LAJOS TÓTH

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALÁZS JÓZSEF, BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, CZÚCZ OTTÓ,
KALTENBACH JENŐ, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, NAGY KÁROLY,
PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZENTPÉTERI ISTVÁN,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ, TÓTH LAJOS

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523

„Jobb egy rossz koma, mint egy jó testvér”

Both P. adatközlő, Velemér

„Ha eszel egy combot a barátod csirkéjéből, a
te csirkéd már féllábon sétál”

anufő közmondás

Tanulmányunk egy 1992-ben általunk vezetett őrségi kutatás zárótanulmányából emel ki néhány fontosnak tartott elméleti problémát.¹ A kutatás elsősorban az őrségi falvakban máig is élő *komasági kapcsolatrendszer*t vizsgálta. A szülők és a rokonok mellett a keresztszülők (komák) a főszereplői a megvizsgált archaikus ajándékozási rendszernek.

*Az őrségi protestáns falvakban egy gyermeknek ma is átlagosan 15–20 keresztszülője, illetve szüleiknek ugyanennyi komapárja van.*² A komák a keresztyermeküknek annak születésekor, majd minden évben, általában húsvétkor a gyermek 14 éves koráig ajándékkal kedveskednek. A komaság a komák viszonzthívási kötelezettsége miatt egy terjedelmes ajándékozási kapcsolathálót alakít ki.

Kutatási célkitűzésünk a *komasági ajándékcserének*, mint *társadalomintegratív funkció*t betöltő *szimbolikus és anyagi termékcsererendszernek*, *reciprocitásnak* (értelmezésének, jelentőségének, mechanizmusainak és létező formáinak) a feltárása volt.

Többek között két alapvető kérdés is megválaszolásra várt.

Mivel magyarázhatjuk a komasági struktúrák napjainkig történő fennmaradását?

Hogyan integrálja a komasági rendszer egy rendkívül bonyolult, többszörösen összetett társadalmi szerkezetbe a vérségi – rokonsági alapon különálló családokat?

A komaság egy sajátos ötvözete az emocionális (pl. a barátság) és a tradicionális (pl. a családok között újratermelődő, hagyomány által vezérelt kölcsönös viszonyok) társadalmi cselekvések és kapcsolatok rendszerének, amelyet szervesen kiegészít a szimbolikus (mindenekelőtt erkölcsi) formákat erősítő materiális javak (ajándékok) cseréje, amelyek látszólag az önzetlenség íratlan szabályai szerint történnek, de valójában szigorúan kötelező mértékben és formában tartják nyilván és kéri számon azt a komasági kapcsolatrendszer minden tagjától.³

---

¹ Az adatgyűjtés 40 családnál történt, amely a kutatott négy községben (Velemér, Gödörháza, Magyarszombatfa, Kercaszomor) az összes háztartás kb. 15-20 %-ának felel meg. Mintánk aránya Gödörháza volt a legmagasabb: 50 %. Nyilvánvaló, hogy kutatásunk tárgya megkövetelné a teljes körű mintavételt a szervesen egybetartozó házassági, rokonsági és komasági kötelékek szempontjából egységes egészként kezelhető falvakban, de a kutatás időtartama, és nem utolsósorban pénzügyi keretünk erős korlátot jelentettek. A kérdőíves adatgyűjtés mellett mélyinterjúk is készültek a családtörténetekről és a komasági szokásokról.

² Itt az átlagos komasági kapcsolatokról van szó, amelyeknek az abszolút szóródása 2 és 37 között volt.

³ A weberi terminológia értelmében. Max Weber: *Gazdaság és társadalom* I., KJK. Bp. 1987. 51-57.p.

Reciprocitáson általános értelemben a társadalom tagjai között zajló materiális javak és szolgáltatások cseréjét meghatározó elvet értjük. A strukturális funkcionalizmus szociál-antropológiai paradigmája⁴ szerint a kutatónak a társadalmi struktúra egészét fel kell tárnia és a különböző intézmények működését a társadalmi összműködésben (önfenntartás) betöltött szerepük – funkciójuk – alapján kell elemezni.

Polányi⁵ a reciprocitást olyan archaikus struktúráként értelmezi, amely a premodern és közösségi jellegű társadalmak domináns integrációs formája és mechanizmusa. Polányi a társadalmi-kulturális élet kontextusába ágyazottan próbál holisztikus jellegű érveléssel magyarázatot adni a gazdaságtörténeti jelenségekre. A reciprocitás "...főleg a társadalom szexuális szervezetének, vagyis a családnak és a rokonságnak a vonatkozásában működik...",⁶ tehát feltételezi a személyes jellegű kisközösségi kapcsolatokat, azaz a társadalom mikroegységeinek integrációs modellje, amely még a modern (piaci) viszonyok között is fennmarad, csupán jelentősége csökken.

A reciprocitásra épülő társadalmi kapcsolatokban elválaszthatatlan egymástól az anyagi és a szimbolikus javak cseréje: "...a társadalmi kötelek fenntartásának döntő jelentősége van. Először azért, mert ha megsérti a becsület vagy a nagylelkűség elfogadott törvényeit, az egyén elszakad a közösségtől és kivetetté válik, másodsor azért, mert hosszú távon a társadalmi kötelezettségek mindig kölcsönös jellegűek, és ezek teljesítése szolgálja legjobban az egyén érdekeit abban a vonatkozásban, hogy mit ad és mit kap..., nem kifizetődő más magatartás, mint az önzetlenség."⁷ Tehát a materiális javak csak szimbolikus kontextusban kapnak értelmet. "Mivel az összes csereaktust az ingyenes adományozás formájában hajtják végre, amelyet várhatóan viszonzni fognak, ha nem is feltétlenül ugyanazok a személyek – aprólékosan kidolgozott eljárás ez, amelyet tökéletesen biztosítanak a nyilvánosság kifinomult módszereivel."⁸ A reciprocitás lényege a szimmetrikus kapcsolatokban és az ezt biztosító duális (mindig személyes jellegű) szociális szerkezetek fennállásában és újratermelődésében rejlik: "...a dualitás nagyon alkalmas az egyéni viszonyok párba rendezésére, és ezáltal maradandó bizonylatok nélkül is lehetővé teszi a javak és szolgáltatások személyek közti áramlását. Kiderült, hogy a primitív társadalomban előforduló felezések, amelyek arra irányulnak, hogy minden alosztálynak megteremtsék a mását, a rendszer alapjául szolgáló reciprocitási aktusokból származnak, és ezek végrehajtását segítik elő."⁹ "...egy ilyen közösségben a profit gondolata nem merülhet fel, az alkudozást szégyenletesnek tartják, nagyra becsülik az ingyenes adományozás erényét, a csere és a kereskedelem feltételezett hajlama nem jelenik meg. A gazdasági rendszer tulajdonképpen a társadalmi szervezet függvénye."¹⁰

Sahlins¹¹ nyomán a reciprocitás három fő ideáltípusát különböztetjük meg, az általános, a kiegyensúlyozott és a negatív reciprocitást.

---

⁴ Elsősorban B. Malinowski és R. Radcliffe-Brown munkássága nyomán.

⁵ Polányi Károly: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat. Bp. 1976.

⁶ Polányi, i. m. 57.p.

⁷ Polányi, i. m. 55.p.

⁸ Polányi, i. m. 56.p. – Polányi a reciprocitás elméleti modelljének kidolgozásához a nyugat-melanéziai civilizáció példáiból merít.

⁹ Polányi, i. m. 59.p.

¹⁰ Polányi, i. m. 61.p.

¹¹ Vö. M. Sahlins: Culture and political reason, Chicago-London, The University of Chicago Press.

Az *általános reciprocitás* esetén a cserében részt vevő felek tartós és szoros kapcsolatban állnak egymással, ezért feltételezik, hogy az egymásnak nyújtott szolgáltatások hosszú távon kiegyenlítik egymást. Így a csere a felek kölcsönös ajándékozási és segítségnyújtási aktusait jelenti, amelyek alkalmával sohasem határozzák meg az „ellenszolgáltatás” mértékét és módját, sőt, az erre utaló gesztus kifejezetten sértőnek számít. Az általános reciprocitás érvényesül a vadászó, gyűjtögető hordatársadalomban, vagy modern körülmények között a családban, de erre lehet példa egy baráti kör, melynek tagjai kölcsönösen meghívják egymást vacsorázni.

A *kiegyensúlyozott reciprocitás* esetén a csere nyílt és személytelen formák között zajlik és ideális esetben mindkét fél elégedett a csere által szerzett javakkal, illetve a kapott szolgáltatásokkal, melyek módját és mértékét meghatározták. A csere személytelenségét és érvényességét általában specializált társadalmi intézmények biztosítják (pl. a piac).

A kiegyensúlyozott reciprocitás is feltételezi a felek között a bizalom és az együttműködési készség minimumát. A kiegyensúlyozott reciprocitás már a törzsi társadalmakban megjelenik, azonos törzsön belül a különböző rokon ágak között, főként ha azok más falvakban laknak. Ez a reciprocitástípus érvényesül elvileg a modern polgári jogi jogviszonyokban is.

Negatív reciprocitásról akkor beszélünk, amikor a felek egyike vagy mindkét fél arra törekszik, hogy a maga javára billentse a cserearányt, meg nem érdemelt haszonra tegyen szert, s evégből csalást, megtévesztést, vagy akár erőszakot alkalmaz. A negatív reciprocitás jellemzi az idegen vagy ellenséges „primitív” társadalmak közötti kapcsolatot éppúgy, mint a modern kapitalista gazdaság extraprofitra törekvő szereplőinek viszonyát.

Baerends¹³ foglalta össze az ajándékcseré néhány ideáltipikus jellemzőjét. A reciprocitás mint alapvető norma magában foglalja, hogy az elfogadott ajándék fejében viszont ajándékot kell adni: a) A visszatérítés meghaladhatja az eredeti adományt. b) Aki ad, előnyösebb pozícióban van, mint aki kap. c) A résztvevők a cseretranzakciókat az ajándékcseré és a piaci csere kategóriái szerint osztályozzák, és az ajándékcserének magasabb morális státusza van, mint a piaci cserének. d) A cseremagatartások speciális típusai és a társadalmi viszonyok között erős korreláció van. e) Az ajándékcseré fontos funkciót lát el a társadalmi viszonyok létrehozásában és fenntartásában. f) Ajándékozás és ajándékelfogadás – adni és kapni – mint egymást kiegészítő akciók, mintegy szerződést hoznak létre a felek között. g) Annak elfogadása, sőt előnyben részesítése, hogy a visszatérítés késsen, és így a lekötelezettség helyzete alakuljon ki.

Azt természetesen – még ha őrségi falukutatásunkból némi romantikus premodernség kiolvasható is – nem állíthatjuk, hogy 1992-ben a magyarországi falusi társadalmak struktúrájának megértéséhez elengedhetetlen a reciprocitás jelenségeinek tanulmányozása, de megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy az általunk vizsgált területen a falusi társadalmak finom szerkezetét, immanens struktúráit nem tárhatjuk fel a hagyományos egyenlőtlenségi dimenziók mentén végzett empirikus szociológiai felméréssel. De elsődleges célunk sem ez (vagyis a rétegződés bemutatása), hanem a rokonsági kapcsolatokon túlmutató (mind terjedelmében, mind pedig társadalmi

---

¹³ Els A. Baerends: The one – legged chicken in the shadow of indebtedness, University of Groningen 1995. 6. p.

jelentősége tekintetében), és azon kívül szerveződő komasági kapcsolatrendszernek, mint az őrségi (s korlátozottabb érvénnyel az ún. belső-vidéki) falvak szociális hálózata egy szeletének (network) bemutatása.

„A műrokonság éppen a valódi rokonságban meglévő lehetőségeket és szabályszerűségeket használja ki, hiszen nem más, mint a rokonsággal kapcsolatos elvárások, kötelezettségek kiterjesztése olyan személyekre, akik valójában nem rokonok.”¹⁴

A komaságnak mint az anyagi- és szimbolikus javak kölcsönös cseréjének, tehát egy, a reciprocitásra épülő társadalmi kapcsolatrendszernek az az alapvető funkciója, hogy az egyének szabad választásán alapulva a családi-rokonsági kötelekeken túli közösségi integritást biztosítsa. Esetünkben a komaválasztás (ki lesz a koma?) motívumai és szereplői csak explicit módon individuális jellegűek, ámde implicit funkciójuk tekintetében családok közötti tradicionálissá váló kapcsolatokat (a viszonthívás konvenciója révén) intézményesítenek.

Bár a komaválasztás alapmotívuma kutatási tapasztalataink szerint a barátság, de a „tisza barátság” elve tulajdonképpen csak a legénykori-leánykori komasági kötések (az ún. *ifjúkoma*), ill. a keresztszülő-választás esetében, a *heskoma*-avatás tréfásan komoly rituáléjában érvényesülhet csupán. Empirikus adataink alapján feltételezhetjük, hogy a *viszonthívási kötelezettség* elmulasztása éppen ezen autentikusnak – azaz, külső kényszerszertől mentesnek – nevezhető kapcsolatok esetében fordult a leggyakrabban elő, ami arra enged következtetni, hogy e tradicionális kultúrában az individuumnak csak a közösségre való vonatkozásban van értelme. Azaz kicsi az esélye az individuális-emocionális motívumok szerint választott és létrejött kapcsolat tradicionálissá válásának. A legstabilabb komasági-keresztszülői kapcsolatok a viszonthívási kötelek alapján nem egyéni, hanem *családi meghatározottságúak*.

Az ifjúkomák a komasági kapcsolatok innovatív elemét jelentik: pl. a demográfiai okok folytán (gyermektelenség) megszakadó hagyományos családok közti kapcsolatokat pótolják, ill. ezek alternatíváit jelentik a faluközösség integrációja végett. A komaság tehát egy – a néprajzi tájegységre jellemző¹⁵ – viszonylag konstans társasági hálózat. Esetünkben szülőpáronként számszerűen 15–20 koma¹⁶ (vagy komapár) van, azaz, egy családnak a gyerekszámától szinte függetlenül 15–20 nem rokonsági körbe tartozó családdal van komasági viszonya. A komasági kapcsolatok gyakorisága arra utal, hogy az őrségi protestáns falvak helyi társadalmában a komasági kötések a legfontosabb szociális integrációt jelentik, de ezek csupán mennyiségi mutatók, amelyek a közösségi élet intenzitását kevésbé mutatják. Tapasztalataink szerint a szomszédság és a rokonság jelentősége a mindennapi életben ma már sokkal fontosabb (pl. a munkacsere–kaláka vonatkozásában).

A komaság jelentősége azonban még ma sem lebecsülendő. Különösen jól érzékelteti ezt az ajándékozás mértékére vonatkozó adatunk : a keresztszülők átlagosan 1–2 havi jövedelmüket költik kereszty gyermekeik megajándékozására.

A komaság *nem csupán családközi kapcsolatként* értelmezhető. A komák keresztkomáik gyermekeinek keresztszülei is, ekképpen *generációközi köteleket* is jelent a komaság. Ezen túl, a különböző réteghelyzetű családok közötti *kommunikatív*

¹⁴ Vidacs Bea: Komaság és kölcsönösség Szentpéterszegen, Etnographia 1985/4. 509. p.

¹⁵ Őrség, „belső-vidék”, lásd 1. lábjegyzet.

¹⁶ Lásd 2. lábjegyzet.

kapcsolatokat is teremt. Általában a magasabb társadalmi státuszú¹⁷ családok tagjait kéri fel komának, de a gazdagabb és nagyobb közösségi elismertségnek (presztízisnek) örvendő családok esetében a hagyomány szerint is megengedhető a viszonthívás elmulasztása. A komasági meghívás visszautasíthatatlanságának elve mint a reciprocitás egyik fontos összetevője, tehát a fenti esetben csak erős megszorításokkal érvényesül. Ez látványosan érvényesül a cigánycsaládok vonatkozásában.¹⁸

Terjedelmi korlátok miatt nem térünk ki a komaság néprajzi vonatkozásaira, csak a ma is élő szokásokra.¹⁹

Elsőként a különböző komasági elnevezéseket mutatjuk be, majd a népszokásokat, amelyek három nagyobb „intézmény” köré csoportosíthatók: *paszita*, *megszólítás*, *ajándékozás*.

Koma az a személy, akit keresztszülőként meghívunk, mégpedig nem a rokonok, hanem a barátok közül. A komák nagy száma²⁰ kizárólag a tájegység református és evangélikus családjaira jellemző.

A komahívás *komahívó levéllel* történik:

Kedves Barátom!

Atyai örömmel értesítem Kedves Barátomat, hogy Kedves Nőm január hó 10-én fiúgyermeket hozott szerencsésen a világra, a ki hála az égnek, jó egészséggel örvend. Egyszersmind ezen értesítésemhez egy kérést is csatolunk; tapasztalt jóindulata, barátsága és Önbe helyezett bizalmunk bátorít fel arra, miszerint felkérjük, hogy fiunkat a keresztvízre vinni s bennünket holnapután, azaz e hó 12-én becses jelenlétével szerencsétlenül szíveskedjék. Keresztanyának „Halvány Mária” úrnőt hívtuk meg, a ki azt elfogadni szíveskedett. Becses válaszáért kérvén vagyok őszinte barátja.

(Vörös Kálmán adatközlő, Magyarorszatbatfa)

A meghívás után a koma elmegy a gyerekes házhoz, benyit, betámasztja botját, leveszi kalapját és köszöntőt mond. *Komatálat*, más néven *paszitatálat* visz az anyának, benne húslevest, rétest, fánkot. A keresztlőt általában a születéstől számított hetedik héten, de mindenképpen akkor tartják, mikor a gyermek kora „páratlanba fordul”. Keresztvíz alá a legidősebb *pároskoma* tartja. A pároskoma házasság komát jelent. A keresztlőre menve már nem térnek be a kocsmába, mert előfordult, hogy az ivászat közben otthelyezették vagy elcserélték a gyereket.²¹ Az *ifjúkoma* a még leány vagy legény komát jelenti. A *heskoma*²² az a keresztszülő, akit első alkalommal hívnak keresztszülőnek. Megkülönböztetnek még *fő- és alkomát*, *fő- és lógókomát*. A keresztlőn részt vevő komák közül csak egy az igazi vagy fő, aki a gyereket a keresztvíz alá tartja, a többi hívják lógókomának (garasos, vagy száraz koma néven is megálhatjuk).

¹⁷ Vö.: Kolosi Tamás: Státusz és réteg, Rétegződés-modell vizsgálat III. Társadalomtudományi Intézet 1983.

¹⁸ Általában a cigány családoktól érkező komasági meghívást elfogadják, teljesítik az ebből fakadó kötelezettségeket, de a viszonthívás a leggyakrabban elmarad. A cigányság integrálódni nem tudott a faluközösségbe, viszont asszimilációjuk is csak felemás módon valósult meg. Ennek a kérdésnek a taglalása meghaladná dolgozatunk keretét.

¹⁹ Többek között: Faragó Tamás: Háztartás, család, rokonság, Etnographia. 1983/2., Vidacs Bea: i. m., Bálint Sándor: Karácsony, Húsvét, Pünkösöd, Szent István Társulat Bp. 1976., Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások, Gondolat Bp. 1981., Magyar néprajz VII., (szerk.: Dömötör Tekla), Nemes-Népi Zakál György: Eörségnek leírása 1818., Dömötör Sándor: Örség, Bp. 1960.

²⁰ Lásd 2. lábjegyzet.

²¹ Vö.: Dömötör Sándor i. m.

²² Ez a kifejezés valószínűleg csak erre a tájegységre jellemző. Találkoztunk a 'hös' vagy 'hés' koma elnevezéssel is. Vö.: Nemes-Népi Zakál György i. m.

A *paszita* a keresztlőnek, a gyermek születésének megünneplését jelenti. A keresztlő és a paszita időpontja nem mindig esik egybe, hónapokkal, évekkel is eltolódhat. A lehetséges okok: haláleset volt a közvetlen hozzátartozók között, a család időlegesen nehéz anyagi helyzete (pl. házépítés), vagy éppen nagyszabású mulatságot terveznek, ezért késleltetik a paszita időpontját. Ez az esemény 2–3 napig is eltartott régen, 100–150 fő ünnepelt, rokonok, komák együtt. Ma a paszita ideje pár órára zsugorodott, helye már nem a házaknál, hanem étteremben van a megváltozott életkörülmények miatt. Interjúalanyaink a mulatókedv gyengüléséről is beszéltek. Az ifjúkomákat párosan (fiú–lány) hívják, a párok kiválasztásánál a szempont az esetleges párkapcsolat létrejöttének elősegítése vagy megerősítése.

A *heskoma avatás*, a *párnatánc* és a *mozsártánc* is a fenti alkalomhoz fűződő szokások.

A *heskoma avatás* (az első komasági kapcsolat létesítésekor) éjfélkor történik, komikus, pogány (?) rituális szabályok szerint, „álpap” és „álmministráns” közreműködésével. Tréfás, latinos keresztlőszöveg hangzik el. A választott keresztszülő „nevet” ad a heskomának, ezután szódavízzel vagy egy vödör kútvízzel „megkeresztelik”. Ezt a keresztszülőt a heskoma választja a jelenlévő komák közül. A fiúk nőt, a lányok férfit választanak. A választás motívuma kizárólag érzelmi, barátsági kapcsolat. Az így megválasztott keresztszülőt a „*legigazibb*” komának tartják. A „*legigazibb*” komának kötelessége az első húsvétkor „megkereszteltjének” jelképes ajándékot vinni, ill. az avatás utáni első disznóölésén vendégül látni. Itt a komasági kapcsolatháló további kiterjesztését láthatjuk.

A *párnatáncot* elsősorban lakodalmakkor járkák (a párkapcsolat rítusának egyik elemeként), de a heskoma avatás után is előfordul. A résztvevők kört alkotnak. Az egyik résztvevő táncolva halad a kör mentén a párnával. Ledobja valaki elé, rátérdelnek s csókot váltanak. Majd a párnát behajítják a kör közepébe, hogy egy párkereső fölvehesse azt.

A *mozsártáncot*, más néven a máktörőtáncot vagy *böstörőt* is ekkor táncolták.

A mozsár törőjét egy férfi a lába közé fogja, a mozsarat ugyanígy egy nőnek öltöztetett férfi. Így táncolnak mindaddig, míg a törő bele nem talál a mozsárba a paszita közönségének harsány biztatása közben.

A *megszólításokról*. A keresztszülőket senki sem szólítja a keresztnévén, hanem kizárólag keresztanyának, keresztapának. A keresztszülők szüleit is így nevezik. Ha a keresztszülő ifjúkoma volt, de később megházasodott, a házastársát is megillette a keresztszülői megszólítás. A keresztgyermek szülei a keresztszülőket komának hívják, de a komák szüleit nem.

A komaválasztási motívumokról. A *komaság, funkciójának megfelelően az egy faluközösségen belüli vagy az organikusan egybetartozó falvak lakói közötti, kiterjedt, és a viszonyosság elvén működő társadalmi kapcsolatrendszer fenntartása, amely a vérségi kötelékeken kívül szerveződik, de rokoni jellegű kötelezettségeket – erkölcsi és anyagi – követel meg a komasági hálózat tagjaitól*. A komák kiválasztásának legfontosabb motívumaként a barátságot jelölték meg interjúalanyaink. Ez az emocionális szempont azonban tapasztalataink szerint túlátlánosított, azaz csupán formális jelentőséggel bír (lásd ifjúkoma-választás!). A barátság ugyanis mindenekelőtt a viszonthívás kötelezettsége alapján tradicionálissá vált, a családok közötti kapcsolatokat jelenti. A viszonthívási kötelezettség biztosítja a családok közötti jó kapcsolat generációról generációra történő újratermelődését, s nem utolsósorban a

generációközi szolidaritás és jövedelem- átcsoportosítás folyamatosságát. A legstabilabb és legtartósabb komasági kapcsolatokat tehát kutatási tapasztalataink szerint a viszonthívási kötelezettségek teljesítése eredményezi. Ebben az esetben a barátság mint explicit motívum csak következménye a tradicionális családközi integrációnak, és a választás nem individuális, hanem közösségi, kényszer jellegű.

A családok közötti barátság mint komaválasztási motívum, az esetek egy részénél feltételezhetően közös genealógiai eredetre vezethető vissza. Ez ma már csak a családnév és a települési származás azonossága alapján bizonyítható. Ezt a hipotézisünket csak részben tudjuk bizonyítani. A névrokon családoknak (amelyek a komasági adatfelvételnél 5–10 %-os gyakorisággal fordultak elő) csak egy töredékénél sikerült a mélyinterjúk során megtalálni a közös familiáris gyökereket.²³ A „barátság”, mint általános komaválasztási motívum alapulhat még *szomszédsági és munkahelyi kapcsolatokon* is.

A protestáns, zömmel református örségi falvakban a komák rokoni körből történő választása meglehetősen ritka. Az előfordulási gyakoriság (természetesen itt nem számolunk a protestáns-katolikus vegyes házasságokkal) 5 % alatt maradt, és ezekben az esetekben sem találtunk közvetlen hozzátartozót, pl. testvért, hanem csupán az első vagy a második unokatestvéri körből történő választást. Ez a jelenség újabb keletű, a népi, vallási tradíciók gyengülésével magyarázható.

Interjúink készítése során sok helyen rögzítettük a „slágerkoma” terminust. „Slágerkomává a jó énekes, jó táncos, jó mulatos”²⁴ egyedül élő férfi, vénlegény, ritkább esetben fiatalember is válhatott. A slágerkomák feltűnően sok, harmincat is meghaladó (a csúcs 37 volt) komasági kapcsolattal rendelkeztek, ami az átlagos gyakoriságnak több mint kétszerese. Azon kívül, hogy gyermektelenségük okán a viszonthívástól nem kellett tartani (ez látszólag tehát gazdaságossági kalkuláció), népszerűségükre még a jó közösségi szereplés sem látszik kellően meggyőző bizonyítéknak. További kérdéseinkre a slágerkomaság esetében nem kaptunk többet kitérő válasznál vagy hallgatásnál. Egy több mint fél évszázados helyi statisztika szerint²⁵ a 25 és 60 év közötti férfi korosztálynál a nőtlenység 9 %-ban fordult elő. Ez az arány lényegesen ma sem változott. Hipotézisünk szerint a falu társadalmá tolerálja ugyan a másságot (ami esetünkben a házassági köteléken kívül élést és a családi kontinuitás megszakadását jelenti), de az individuális lét szabadságát és „örömeit” egy „kvázi-adóval” kell megfizetni, a sok-sok keresztgyermek meg-ajándékozásával.

A komaválasztás fontos motívuma még a falusi társadalom által elismert *tekintély*, a *presztízs*. Interjúalanyaink többsége ezt nem tartotta fontos szempontnak, de néhány „gazdagparaszi” származású megkérdezett igazolta feltételezéseinket. Miszerint a komaválasztásnál bizonyos felfelé mobilitási törekvés is fontos szerepet játszik. A komaság tehát nem csupán individuális-érzelmi és családközi-tradicionális kapcsolatokat intézményesít, hanem megteremti a különböző réteghelyzetű családok közötti kommunikáció lehetőségét is. A foglalkozási (és az 1945 előtti birtokmegosztási) adataink alapján állíthatjuk, hogy szinte minden családnál előfordult egy-egy módosabb,

²³ Itt megjegyeznénk, hogy az adatközlőknél a visszaemlékezés időben kb. 100 évre, a rokoni kapcsolatokat illetően a dédszülőkre, az oldalági rokonság viszonylatában pedig maximum az unokatestvérek azonosítására terjed ki. E hipotézisünk bizonyítására tehát további levéltári, anyakönyvi kutatásokra lenne szükség.

²⁴ Zsóhár Gyuláné adatközlő, Magyarszombatfa.

²⁵ Gayer Gyula: Gödörháza – egy elhagyott falu életrajza, Szombathely 1938.

magasabb státuszú és presztízszű koma felkérése. Tipikusnak természetesen az *azonos rétegből* történő komaválasztás mondható. Ha túl nagy volt a társadalmi távolság a komák között, akkor a viszonthívási kötelezettség elmaradását a gazdagabb koma részéről természetesnek és elfogadhatónak tekintették, ellenben a komasági felkérés visszautasítása még nincstelen cigány családok felkérése esetén is tabu volt, ma is az. A módosabb családokból kikerült adatközlők szerint a komasági felkérés a falusi szegények részéről is feltétlen megtiszteltetésnek számított, amellyel elismerték a vagyonosabb családok tekintélyét.²⁶

A keresztszülő minden húsvétkor ajándékot ad keresztyermekének (ez régen csak jelképes ajándék pl. perec, vagy tojás volt), 1992-ben értéke: 500–1000 Ft között volt.

Az általános iskola befejeztekor ún. végkielégítést, *kitolást* adnak. Más örségi és zalai falvakban előfordult, hogy ez az ajándékozás a középiskola végéig vagy a lakodalomig, sőt tovább is tartott.

Kutatásunk legfontosabb célkitűzése az volt, hogy igazoljuk a komasági hagyományok által szabályozott *szimbolikus és anyagi cserekapcsolatok* rendszerének továbbélését az általunk vizsgált örségi falvakban. Már az adatgyűjtéseink kezdetén világossá vált, hogy a szimbolikus és az anyagi javak „cseregazdaságában” az idők folyamán *jelentős arányeltolódás* következett be. A hagyományos peracet, piros tojást, cseréppoharat a 60-as évektől felváltotta a fogyasztási javak (pl. ruhanemű) ajándékozása. A 80-as évektől egyre elterjedtebb lesz a pénzajándék. *Ma már elsősorban nem a komasági kapcsolat jelképes reprezentálása a cél, hanem a társadalmi státuszé.* Presztízstértékű az egyre nagyobb pénzösszegek, a divatcikkék és az elektrotechnikai újdonságok ajándékozása húsvétként. Az ajándékozás ilyen nagyfokú materializálódásában szerepet játszottak a tömegkommunikációs médiák (az egyik legfontosabb értékorientációs ágens a TV), amelyek „nyugati” kulturális mintákat közvetítettek, közvetítenek a falusiak számára, ezzel átalakítva a fogyasztási szokásaikat is. Ezen változásokkal függ össze, hogy ennek az ajándékozási rendszernek egyre jobban nőtt a kölcsönösen számontartott jellege és a *szimmetrikus adományozási struktúra dinamikája*. Rendszerint illik az adományt a vagyoni helyzettől többé-kevésbé függetlenül azonos mértékben viszonzni.

A szimmetrikus kapcsolatrendszer fennállásának és mértékének empirikus bizonyossága a *viszonthívások* száma. A viszonthívás hagyomány által szentesített kötelezettség, amely az anyagi és szimbolikus cserekapcsolatok szociostrukturális feltételét teremti meg. A szimmetrikus struktúrák érvényességét a viszonthívások számával mutattuk ki. Átlagosan 76,5 %-ban érvényesült az, hogy a komák visszahívták keresztyermekük szüleit. Ez az adat egyértelműen igazolja a szimmetrikus kapcsolatok dominanciáját.

A meghívott keresztszülők átlagosan 23,5 %-a valamilyen okból nem teljesítette a viszonzásból reá háruló kötelezettséget, tehát nem lett részese a kapcsolatrendszernek.

Ilyen okok voltak egyrészt a *biológiaiak*, pl. a meddőség, de ide tartoznak az olyan esetek is, amikor idős házaspárt kérnek fel, akiknél már nincsen lehetőség arra,

---

²⁶ Kutatásaink során a komák között talákoztunk Rákosi Mátyás nevével is, aki az ötvenes években még ezen a tájon is vállalt keresztszülőiséget. Bár erre ma már nem voltak túlságosan büszkék a megkérdezettek. A Rákosi-adminisztráció teljesítményét dicséri, hogy a húsvéti üdvözlőlapok rendszerint megérkeztek. A viszonzáság persze itt nem érvényesült.

hogyan viszonyozzák a meghívást. Ebbe a csoportba sorolhatóak azok is, akik a felkérés után nem kötnek házasságot, tehát hajadonok, illetve nőtlenek maradnak. Egyes esetekben viszont éppen őket hívták a legtöbb helyre.²⁷ Ide sorolható a társadalmi státusból fakadó különbségeken nyugvó mulasztás is.²⁸ Ide tartoznak az olyan esetek is, amikor a *koma elköltözik* a faluból. Talán érdekesebb egy község helyett tájegységi falucsoportról beszélni, mivel ezek a *cseremechanizmusok több falut kapcsolnak össze*.

Az interszónális integráció (talán hipotetikusán a genealógiai kapcsolatok elvén alapulva) kölcsönösségi rendszer-textúráként fogja át e vidék lakosságát. Az őrségi falvak társadalmának szociológiai-antropológiai²⁹ specifikumát az általunk vizsgált komasági rendszer, ill. a benne működő szimmetrikus struktúrák adják. Az erről a vidékről elköltöző kiszakad ebből a szociokulturális rendszerből, megtörve a viszonyosság elvét, gyengítve a hagyományos integrációs formákat.

A viszonthívás elmaradásának *társadalmi-gazdasági* okai közé tartozik a család esetleges elszegényedése. Ez, mint láttuk, csak napjainkban okoz problémát, mikor is a komaság szimbolikus jelentőségét felülmúlja a materiális ajándékozás, és ennek költségei erősen megterhelhetik a családok pénzgazdálkodását. A paszita régen is, ma is méreteiben és költségeiben egy lakodalomhoz hasonlatos mulatság. Nyilvánvaló, hogy egy anyagi nehézségekkel küzdő család kénytelen lemondani erről az eseményről, melyen meg kellene vendégelnie az összes komáját és közvetlen rokonát. S ezáltal a visszahívás is elmarad, lévén komát nem lehet paszita nélkül meghívni. A társadalmi okok közé sorolhatóak még a kritikus történelmi körülmények is. Ilyenből sajnos századunkban nem volt hiány, sőt a legválságosabb évek, a sztálinizmus évei, melyek alatt az országban általánosan érvényesített parasztellenességen túl a jugoszláv határ közelségéből adódó retorziókat is elszenvedte e vidék. A környező falvakból rengeteg embert kitelepítettek, sokan sohasem tértek vissza. Bár teljes adatbázis nincs a birtokunkban, mégis a töredékes adatokból nyilvánvaló, hogy ez a korszak a komasági rendszer, ill. az ehhez fűződő szokások gyakorlásának mélypontja volt. Az életszínvonal "emelkedéséről" csak a hatvanas évektől beszélhetünk. A máig is fennmaradt szimmetrikus társadalmi kapcsolatoknak egyetlen „potenciális ellensége” van, az elvándorlás.³⁰ Még az ajándékozás túlzott elanyagiasodása sem jelent olyan veszélyt, mint a területi mobilitás. Sőt, talán a jelentős mértékű ajándékozás révén felhalmozódó pénztöke anyagi motívumot is jelenthet az őrségi fiatalok városba költözésének.

Komaság a XXI. században? Befejezés helyett

A komasági kapcsolatok jellegét illetően az ajándékozáson, a megszólítási terminológián és kötetmeken, a formális szerepkötelezettségeken (pl. a keresztyermek nagy „életfordulóin” való részvétel, ami a paszítát, újabban az iskolai ballagást, a

²⁷ Lásd értelmezési kísérletünket a slágerkomaság kapcsán, és a 16., 17. lábjegyzet.

²⁸ Lásd a cigányság kapcsán a 10. lábjegyzetet.

²⁹ Vö. Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma, Századvég Kiadó Bp. 1994., illetve Borsányi László: A megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában, Bp. 1988. (Különlenyomat az Ethnographia 1988. évi 1. számából).

³⁰ Terjedelmi korlátok miatt nem beszéltünk a falusi munkanélküliség megjelenéséről, a demográfiai torzulásokról. Szintén nem említettük a területre történő bevándorlást az üdülő és lakáscélú migrációt. A beköltözők egy része népi-romantikus illetve alternatív-posztmateriális ún. életmódreformer elveket valló fiatal értelmiségi család, akik a falusi társadalomba progresszív módon integrálódnak.

lakodalmat, a komák temetését, illetve az alkalmakhoz kapcsolódó rituális viselkedést foglalja magában) *túl nem találtunk a mindennapi élet szervezése szempontjából is nagy jelentőséggel bíró komasági kötelezettségeket.* Megkockáztathatjuk tehát azt a hipotézist, hogy a komaság formái és funkciói a történeti változások folytán elszegényedtek, és csupán ünnepnap jellegűek. A kalákában történő mezőgazdasági idénymunkákat, a házépítést, vagy pl. a disznóölést manapság szűkebb-szélesebb családi és baráti körben szervezik illetve végzik.

A komaság a vizsgált őrségi községek társadalmában a szociális kapcsolatrendszer mennyiségi mutatói tekintetében lényegesen nem változott az elmúlt 100 esztendőben.

Az átlagos komasági „kötések” számszerű gyakorisága régen is, ma is 15–20 között van. Formáiban és a komasági kapcsolati hálózat tekintetében tehát tradicionalizmusról adhatunk számot, de valóságtartalmában, a megélt életminőség szempontjából napjainkban a komaság funkcióváltozásáról és funkcióvesztéséről beszélhetünk. A komaság ünnepnapokra redukálódott formáinak manapság már csak a családoknak egyre komolyabb anyagi áldozatot kívánó – és a fiatalok részéről éppen ezért egyre fölöslegesebbnek vélt – ajándékcseré ad értelmet. Az a hagyományos szociokulturális kényszer, amely ezt az állapotot és viszonyrendszert konzerválja az egyes szereplők individuális szándékai ellenére is. A komaság visszautasítása ma is tabunak számít. A viszonthívási-viszontajándékozási kötelezettség elmulasztása szintén. A fiatalok ellenkezését a hagyomány folytatására már családi körön belül szankcionalizálják, így az ügy nem kerül a falu nyilvánossága elé. Védekezésül a kiterjedt és nagy anyagi megterheléssel járó komasági kötelekkel szemben a fiatal és jómódú protestáns családoknál megjelent a közvetlen rokonok köréből történő kereszt-szülőválasztás katolikusoknál jellemző módszere, illetve a törekvés arra, hogy a komaságot a legközvetlenebb baráti körre szűkítsék.

Arra az alapvető kérdésre, hogy a komaság miért maradt fenn napjainkig – noha sok tekintetben az abban résztvevők számára diszfunkcionálissá vált közösségi intézmény továbbéléséről van szó –, minden erőfeszítésünk ellenére sem tudtunk evidensen racionális választ adni az eddig felsorolt érvanyagon kívül. A komasággal kapcsolatos szimbolikus formák mai jelentőségének kétségbevonására vagy igazolására sem módunk, sem okunk nincsen. Erre csak további elmélyült, hosszabb időtartamú és „puha” empirikus technikákkal pl. („bennélő-résztvevő megfigyelés”) végzett kutatómunka után vállalkozhatnánk.

Az alapkérdésre adandó választ kutatásunk tárgya már eleve strukturálja. *A komaság jelenkori létezésére csak a szokásjogok értelmébe és a hagyományok értékébe vetett kollektív „hit” szolgálhat magyarázatul.*³¹

---

³¹ Itt szeretnénk megköszönni Csorba Józsefnek a budapesti BGGYTF szociológusának, a szombathelyi főiskolásoknak és a miskolci joghallgatóknak a kutatásban nyújtott segítségét. Írásunkat Erdélyi Ágnesnek és Örkény Antalnak ajánljuk tisztelettel.

THE MEANING OF CUSTOMARY LAW AND THE VALUE OF TRADITION

The aim of the authors' research was to describe the system of changing presents (based on godfather relationship) in four villages in the Western part of Hungary.

It has been a tradition for long time in small protestant villages that each newborn child has at least 15 (but usually more) godparents – differently from the catholic custom. The godparents present their godchildren every year (normally at Easter) until the children reach the age of 14.

Two basic questions were to answer: how to explain the existing of this ancestral custom in nowadays (which is, according to Polányi, an archaic substructure of a social system) and to show how it integrates the families of a community apart from the relationship among blood relatives.

The authors use the concepts worked out by Polányi, Sahlins and Bearends to demonstrate the sense of the examined tradition.